

MIRJANA GROSS:

A HORVÁT NEMZET INTEGRÁCIÓJÁRÓL: EGY NEMZETÉPÍTÉSI ESETTANULMÁNY

(East European Quarterly, 15. k. 1981:2. 209–225)

A horvát történészek mindeddig nem vizsgálták a horváth nemzeti integráció folyamatát egészében. Bár készültek tanulmányok a nemzeti mozgalmakról, a politikai és gazdasági trendekről, a nemzeti eszmékről és a kulturális eredményekről, azaz a folyamat struktúraelemeiről, de semmiféle olyan alapvető empirikus kutatást nem végeztek, amire a probléma tényleges megoldását alapozni lehetne. Éppen ezért kényszerít bennünket mindaz, amit a történelmi ismeretek jelenlegi állása mellett tudunk arra, hogy meghatározzuk az elvégzendő kutatások általános körvonalait és lehetséges irányait. Ebben a cikkben szeretnék több hipotézist bemutatni, melyeket lehet, hogy módosítani vagy radikálisan megváltoztatni kell ahhoz, hogy az új kutatásoknál is felhasználhatók legyenek.

A nemzeti integrációs folyamatba tartozó számos az egyéni és a társadalmi életet érintő területen módszertani bonyodalmak állnak a trendek átfogó vizsgálatának útjában. Az első követelmény, hogy alaposan ismerjük a nemzeti léttel kapcsolatos új teóriákat, és a felhasználható modelleket. Szerintem a jelenleg legjobbnak tekinthető modell M. Hroché a „kis” európai nemzetek nemzeti megújódásának az összehasonlítására, azaz olyan nemzeteknek, amelyek a folyamat elindulásakor nem rendelkeztek sem teljes társadalmi struktúrával, sem saját állammal és idegen uralom alatt éltek. Ebben a cikkben a horvát nemzeti integrációs folyamat korszakolásához Hroch modelljét fogom felhasználni, a horvát helyzet sajátos körülményeihez igazítva.

A horvát nemzet 19. századi kialakulásának a magyarázatára tett kísérletnek figyelembe kell vennie a horvát etnikai közösség fejlődésének és importjának az elemeit, azt a nyersanyagot, melyből a horvát nemzet kiformálódott a polgári társadalom megszületésének az időszakában. Itt és most nem áll módunkban a folyamat középkori alapjainak a tárgyalása, de bizonyos – a 16–18. sz. közötti időszakból származó – tényezőket mégsem szabad figyelmen kívül hagynunk, melyek döntő hatással voltak a 19. századi integrációs folyamatra.

Az integrációs folyamatot érintő nehézségeket jórészt az 1500-tól 1800-ig terjedő időszak centrifugális erői magyarázzák, azoknak a különálló politikai és területi egységeknek a kialakulása, amelyeknek eltérő társadalmi struktúrája volt, és alig — ha egyáltalán — kötődtek a szomszédaikhoz. A következő régiókat kellett a horvát nemzetnek magába foglalnia a 19. században: a horvát királyság „maradékának a maradékát” (*reliquie reliquiarum*); a jelenlegi Szlavóniát (a 17. század végéig török uralom alatt állt); a Katonai Határvidéket, amely Észak-Horvátország területe több mint egyharmadának fokozatos elszakításával alakult ki; Nyugat-Dalmáciát; az osztrák feudális földesurak birtokolta Kelet-Isztriát; a Vence uralta Nyugat-Isztriát; és végül Bosznia-Hercegovina egyes területeit, a török uralom alatti horvát etnikai közösség egyik részecskéjét. Ezen politikai és területi egységek mindegyike saját társadalmi struktúrát alakított ki. Horvátország területén a hagyományos európai feudális rendszer volt megtalálható (mezőgazdasági nagybirtokokkal), de a szűkebb *kajkavi* horvátországi (ahol a kajkavi dialektust beszélték) variáns eltért a szlavón fejlődéstől a törököktől való felszabadulás után. A Katonai Határvidéken egy paraszti társadalom jött létre, melyet kizárólag a török betörések meggátolására szerveztek meg, és később olcsó katonautánpótlást biztosított a Habsburgok szolgálatában. Dalmáciát a város és környezetének mediterrán társadalmi szervezete jellemezte. Isztriában együtt élt a feudális és a mediterrán konfiguráció, míg Bosznia-Hercegovina horvát paraszti társadalma a török feudális struktúrában belül létezett. Bár a 15. században bevezették a pénzgazdálkodást, és ez bizonyos intenzitással működött is egyes területeken és időszakokban, a naturális gazdálkodás mégis uralkodó maradt, csupán elszórt kapcsolatokat engedve meg a szomszédos területek lakossága között. Nem csupán az egyes politikai és területi egységek éltek szigorú elszigeteltségben, de alig volt rendszeres kapcsolat az egyes területi és politikai egységeken belüli közösségek között.

A 16–17. századi török hódítások okozta nagy vándorlások strukturálisan változtatták meg az összes délszláv etnikai közösséget, a dezintegráció újabb mozgatóerejét oltva beléjük. A török betöréseknek kitett egész körzetek néptelenedtek el; a horvát népesség északra vándorolt a szerbek pedig Törökországból a Katonai Határvidékre és Dalmácia egyes részeire települtek át. Nem délszláv etnikai elemek települtek Szlavóniába a 18. században. A hagyományok drasztikus változásokon mentek keresztül lelassítva és visszafogva a nemzeti integráció folyamatát. Maga a folyamat meghatározó módon függött a városi közösségek erejétől és befolyásától, így a feudális régiók elmaradott városai és a dalmát városok gyenge

vagy csak időszakosan jelentős kereskedelmi tevékenysége komoly akadályt jelentette a nemzeti integráció kibontakozásának.

A nemesi hagyományok jelentős összetartó erőt képviseltek a 19. században. Hagyományaik, melyek a koraközépkori független horvát állam emlékében gyökereztek, mozgósították a nemességet a korábbi horvát állam területén meglévő befolyásuk és kiváltságaik megőrzéséért folytatott harcban. Fontos megjegyeznünk, hogy 1500 körül maga a horvát nép a parti területekről a Kupa folyó északi folyása felé tolódtott el, a középkori Szlavóniába, ahogy a nemesség a törökök kirohanásai elől északra vonult vissza. Ezeknek a hagyományoknak azonban nem volt jelentős hatása – kivételt csupán a kajkavi Horvátország képezett –, mivel a feudális társadalom mezőgazdasági és nagybirtokos struktúrája révén csak a nemesség tagjaira korlátozódott. Ők és csak ők voltak ténylegesen a „horvát politikai nemzet”.

A reneszánsz irodalom és Dubrovnik, illetve Dalmácia művészete újabb integráló erőt biztosított, csakúgy, mint a szlávokkal való azonosulás különböző formái, maga a horvát név és a három horvát dialektus fokozatos közelítése, ami a *neoshtokav* időleges dominanciájához vezetett. Ezek az erők is mind területileg, mind társadalmilag korlátozott hatásúak voltak a felsőbb osztályok egyes rétegei között találva támogatókat. Utoljára, de nem utolsó sorban, az emberek mindennapjaiban a szokások, a kulturális formák és a hagyományok fenntartották és megőrizték a természetes nyelvi azonosulás érzetét. Amikor egy polgári társadalom fejlődése lehetségessé válik, és elérnek bizonyos politikai feltételeket, megkezdődik az integráció folyamata, melynek kezdetét a korábban említett tényezők alakították ki.

Az ember, mint társadalmi lény, igyekszik a közösséggel való azonosulással fenntartani és igazolni az életét. Egy etnikai közösséghez való tartozás érzete lényegileg különbözik a későbbi, a nemzeti identitástól. Az etnikai szolidaritás megmarad a nyelvi közlés hasonlóságának a természetes felismerésénél, az életben és a szokásokban, a keresztény rítusokban, az ősök közösségében való hitben és érzetben, a „kis otthon” iránti áhítatban való azonos mentalitás értékelésénél, azaz az egyén által közvetlenül vagy közvetve ismert területnél, annak a közösségnek a területénél, amellyel azonosul. Az etnikai tudatosság területileg behatárolt, statikus és hagyományörző. Forrása az erkölcsi erőnek és biztonságnak pontosan azért, mivel a közösséghez tartoznak azok a hosszan élő hagyományok, melyek az egyént az őseihez kötik. Az etnikai tudatosság nem fenyegeti a közösség tagjait, hogy meg kell változtatniuk kialakult életmódjukat, szokásaikat és hitüket; sőt beléjük neveli azt az erkölcsi kényszert, hogy tisztán

és „érintetlenül” őrizték meg a hagyományokat. Amikor egy jobbágy felkel a feudális kizsákmányolás ellen, szükségét érzi, hogy hivatkozzon ősi „jogaira” abbéli meggyőződésében, hogy életkörülményei megsértik a paraszti közösség évszázados normáit. Ugyanakkor az etnikai tudatosság kiválthatja a lemondást és a visszavonulást is. Másrészt viszont, a nemzeti tudatosság arra készíti az egyént, hogy nemzete érdekében részt vegyen a lehető legszabadabb politikai közösség és a polgári társadalom megteremtéséért folytatott harcban.

A minőségi áttérés a statikus etnikaitól a dinamikus nemzeti tudatosság felé a horvátoknál hosszú és összetett folyamat volt. A jelenség részletes magyarázatát az egyes társadalmi rétegek tagjainak a szélesebb közösséggel való azonosulásában találhatjuk. Bár középkori eredetű, ez az azonosulás mégis megőrzött valamit a lényegi vonásaiból a 19. századra. Az azonosulás egyértelmű és minőségileg eltérő módja azonban nem volt csupán a különböző társadalmi struktúrák eredménye. A tradicionális társadalmakban a „vertikális” szolidaritás csupán rendkívüli körülmények között volt lehetséges (török veszély), míg a nemzeti közösség szembeszökő tulajdonsága, hogy képes túlnőni az alkotó osztályok és rétegek antagonisztikus érdekein.

Egy horvát feudális úr három érdekközösséggel tudott azonosulni. Először, szolidaritást érzett a nyugati kereszténységgel, a magyar és a lengyel bárókkal együtt „a kereszténység védőbástyájának”, a civilizált Európa védelmezőjének látta magát a tatár és a török inváziókkal szemben. Az európai kereszténységgel való azonosulása azon a tudáson alapult, hogy Közép- és Nyugat-Európa feudális urainak legnagyobb része, mint osztály, azonos gazdasági kiváltságokat élvezett és azonos katonai kötelezettségek neheztedek rá, hogy nagyjából hasonló társadalmi struktúrában éltek és közös volt az értékrendszerük.

Másodszor, léte a „helyi jogokban” (*iura municipalia*) gyökeredzett, a középkori, szuverén horvát állam hosszú és töretlen hagyományában, és a nagyságnak és a méreteknek az osztályérdekeken alapuló és az előbbiekből következő érzetében — ez a „jog” kívánta meg, hogy a nemesség gazdasági és politikai hatalmát a lehető legnagyobb terület fölé terjesszék ki. A nemesség megtartotta — egyetlen ilyen osztályként — az adminisztratív körzetek (županije) közötti rendszeres kapcsolatokat és a rendi gyűlést, ahol ők, mint „a horvát politikai nemzet” vitattak meg kérdéseket és hoztak határozatokat. Ez egy „nemzetiség” nélküli nemzet volt, mint *Danica Ilirska* mondta, azaz nemzeti tudat nélküli, és ezért egy „csont nélküli testre” emlékeztetett, mivel a nemesség nem tudott azonosulni a horvát

közösség többi tagjával, a paraszttal és a városlakókkal. A feudális „honfi” szerette az „anyaföldjét”, de az anyaföld a bárók birtokait és tulajdonát, valamint a „Királyságot” foglalta magába. Számára a „politikai nemzet”, melynek ő is tagja volt a korábbi szuverén állam területét és hagyományait jelentette. Végül, a horvát feudális földesúr érzelmileg kötődött a földjeihez és a birtokát körülvevő vidékhez.

A horvát paraszt talált egy szélesebb közösséget, mellyel azonosulni tudott, a katolicizmusban, a vigasz forrását és a reményt, hogy a túlvilágon majd minden jóra fordul. A pogány hagyományokkal és a mágiával átszőve a parasztek durva hitfelfogásában, a katolicizmus gyenge összetartó erőnek bizonyult a szerb parasztek életében az ortodoxia által betöltött szerephez képest. A közösség paraszti értelmezése lehatárolódott a *zadrugánál* (házközösség), a feudális földesúr birtokánál, a falunál vagy az általa oly jól ismert vidéknél. Csupán nagyon halvány elképzelésekkel rendelkezett a politikai szervezetet, az országot, az államot, az uralkodóját illetően. Egész élete (munka a földeken, feudális kötelezettségek, utasítások, vallás) olyan szűk skálán mozgott, olyan elszigetelt volt, hogy ezzel a fejében sokkal könnyebb volt megérteni az egy dialektuson belüli különbségeket, a ruhák és a szokások eltéréseit felfedezni a szomszédos faluban.

A kereskedelem fejlődésével, a török fenyegetésével, a vándorlásokkal a paraszti közösségek elszigeteltsége fokozatosan csökkent. Amikor a parasztek felkeltek feudális földesuraik ellen, mindig szélesebb érdekszférákat ismertek fel. Amikor a 18. században feloldották a parasztek földhöz kötését és az állam elérte az ő életüket is, utakat építve és úrbéri rendeleteket hozva, horizontjuk kitágult. Ám az évszázados megosztottság a feudális földesúr és a jobbágy között bonyolulttá tette a parasztek beilleszkedését a pénzgazdálkodásba és az 1848 utáni polgári társadalom új formái közé. Ez okozta a hagyományos etnikai tudatosság lassú átalakulását nemzeti tudatossággá. A nemzeti propaganda legjobb esetben is csak a felszabadított jobbágyok gyerekeit, még inkább unokáit tudta a nemzeti mozgalomhoz vonzani.

A paraszthatárőrök (*graničarok*) még a jobbágyoknál is tovább éltek tradicionális társadalomban, a katonai hatóságok vonakodtak a kapitalista gazdasági viszonyok bevezetésének az engedélyezésétől, így pedig a Katonai Határvidéknek mind a horvát, mind a szerb parasztsága viszonylag megkéskve kezdett csak résztvenni az integrációs folyamatban.

Isztria, a dalmát hátszög és Bosznia-Hercegovina paraszti közösségei teljes földrajzi és gazdasági elszigeteltségben léteztek, nem véve tudo-

mást még jócskán előrehaladva a 19. században sem az egész országban végbemenő eseményekről.

A provinciális Horvátországban a városlakók világa nagyjában és egészében városuk falainál és erődítéseinél végződött. Tájékozottabbak voltak a parasztoknál, különösen a 18. században, a polgárosodással járó feltételeknek a – bár mérsékelt – kereskedelemnek és a feudális hatóságokkal való elkerülhetetlen kapcsolatoknak köszönhetően. Ezért váltak a városlakók bár megkésve a polgári társadalom fokozatos fejlődésével párhuzamosan a nemzeti közösség megalkotásáért folytatott harc vezetőivé.

Dalmácia társadalmi szerkezete kiemelkedő jelentőséggel bír. A gazdasági és politikai egységet a város és annak környezete képezte. A patríciusok voltak a társadalom elitje. Ők gyakorolták a hivatalokat a közrendűek, azaz a városlakók és a környező vidék parasztjai felett. A helyzet jellegzetes vonása volt a kisbirtokos parasztok vagy *colonok* (akik szerződéses viszonyban álltak az általuk megművelt föld tulajdonosával) és a városlakók társadalmi mobilitása. Gyakran a parasztok maguk is a városban éltek és a dalmát parasztságnak az integrációs folyamathoz való kapcsolódása egyszerűbb volt, mint a jobbágyoké Észak-Horváthországban. Természetesen nagy szerepet játszott a városokban kifejtett propaganda, amelynek nacionalistának és nem autonomistának kellett lennie.

Mégis a dalmát városok váltak egy komoly nehézség forrásává. A venét Dalmáciának nem volt szilárdan megalapozott kormányzati rendszere a regionális integráció elősegítésére. Maguk a városok vad versenyt folytattak egymással. Ha emlékezetünkbe idézzük, hogy a 16. és 17. században oly erős nemzeti nyelvű irodalmi hagyomány (Dubrovnikot kivéve) kihalt, és hogy a patríciusok és a városlakók oktatását átította az olasz kultúra, könnyebben megérthetjük miért maradt el Dalmácia integrációja Észak-Horvátorszáé mögött.

Így tehát nyilvánvaló, hogy a horvát etnikai közösség egyes részeinek társadalmi szervezete a nemzeti integrálódás előestéjén súlyos teherként jelentett: nem engedte meg még a legcsekélyebb társadalmi mobilitást vagy kapcsolódást sem. A hamarosan horvát nemzetté váló területi és politikai egységek elszigeteltek voltak egymástól. A gazdasági fejlettség alacsony szintje fenntartotta a földrajzi elszigeteltséget, a regionalizmus, a felsőbb osztályok és a nép kultúrája közötti szakadékot, az eltérő dialektusokat. Dinamikus propagandára volt szükség a lakosság mozgósítására, hogy megtalálják azokat a közös kötelékeket, melyek révén a dezintegráció örökölt és új elemei legyőzhetőek.

Az integráció folyamata a többi dél-kelet-európai nemzetnél és a dél-

szlávoknál értelemszerűen hasonlóan ment végbe. A szerbeknél a feltételek elősegítették a folyamat felgyorsulását. A szerb etnikai közösség szintén szétszórtan élt, egymástól elkülönült területi egységekben szerte Szerbiában, Bosznia-Hercegovinában, Dél-Magyarországon, a Katonai Határvidéken és Dalmáciában, társadalmilag azonban sokkal egységesebb volt, mint a horvát közösség. A saját nemességétől megfosztva a paraszti tömegek számos elemét megőrizték a hagyományos közösségi életnek, mivel rájuként kívül maradtak a török feudális társadalmon. A szerb nemzeti propaganda alapjait a Vajdaságban a kereskedő osztály rakta le, amely már a 18. században élénk és kiterjedt üzleti kapcsolatokat tartott fenn. A szerb ortodox egyház összekapcsolta a szerb nevet és vallást, úgy, hogy az átment a névnek vallási hovatartozást jelző használatából a nemzeti azonosulás kategóriájává, és a szerb parasztság ebből következő kapcsolódása a nemzeti integráció folyamatához sokkal gyorsabban ment végbe, mint Horvátországban. A törökök elleni felkelés, és egy független állam fokozatos kialakítása természetesen olyan összehúzó erőnek bizonyultak, mely ellen a szerb paraszt sem tudott védekezni.

Az erőteljes integráló hatások hiányából következően a horvátok a 19. századra sem váltak egységessé. A hatvanas évek elején a „horvát” még körzeti megjelölést jelentett inkább mint például a „szlavin”, a „dalmát” vagy a „bosnyák”. A politikai demokratizálódás és a kapitalizmus kifejlődése nem úgy kezdődött meg, mint egy fejlett nemzetnél, hanem csak oly módon, mint egy nemzetileg eltérően integrálódott régiókból álló tarka gyűjteménynél. Tehát a feladat hatalmas volt: egyesíteni a középkori horvát nép különböző részeit egy modern horvát nemzetben, és mindezt néhány évtizeden belül. Csodálhatjuk-e, ha a 19. század végére a nemzetet alkotó strukturális elemek némelyike még hiányzott?

A nemzetek fejlődési útja mutat hasonlóságokat, de jelentős különbségeket is. Így nem használhatunk számos „nemzet” definíciót Európa és Amerika úgymond „feltörekvő” nemzeteire. Egyes definíciók, például Sztáliné, kísérletet tesznek arra, hogy a nemzet jellemvonásai közül bizonyos külsőket, „objektíveket” meghatározzanak. Az ilyen definíciók nem felelnek meg, mivel minden egyes nemzet az „objektív” jellemvonások új permutációját mutatja. A nemzet „pszichológiai” értelmezését, azaz, azt a meggyőződést, hogy a nemzet a kollektív tudat kinyilatkoztatása, különleges erővel kell visszautasítani. A nemzeti lét megértésének valószínűleg a leggyümölcsözőbb módja az, ha a fejlődés dinamikájából levont elméleteken alapszik. Ezért a 19. századi horvát nemzet elemzését a születéséből

fogjuk levezetni. Először át kell fognunk az etnikai közösség minőségi átalakulásának folyamatát, ahogy a horvát középkori nép horvát nemzetté vált, azt a folyamatot, melyet ezután nemzeti integrációnak fogunk nevezni.

A „nemzeti integráción” egy olyan folyamatot értünk, melynek során az etnikai közösség fokozatosan túlnő a lokalizmuson és a regionalizmuson, kialakul egy politikai közösség, és ezzel együtt létrejönnek a nemzeti közösségek gazdasági koncentrációjának és kulturális homogenizációjának feltételei. A folyamat együttjár az egyéneknek és a csoportoknak a nemzet egészével való egyre erősödő azonosulási érzésével és a nemzeti ideológiák, mítoszok és értékrendszerek ehhez kapcsolódó fejlődésével. Létrejön a nemzeti tudat. Ez nem korlátozódik az odatartozás természetes érzésére, mint az etnikai közösség esetében, arra kényszeríti az egyént, hogy megvalósítsa a nemzeti közösség céljait. A nemzeti tudat a nemzeti közösség életében olyan cél, amely szükséges a közösség politikailag szabad, integrált társadalmi rendszerként való fejlődéséhez. A nemzeti integráció hordozója és hangadója a „nemzeti mozgalom”, mely kezdetben lényegében a „hazafiakból” áll, később a társadalom minden szintjéből feltöltődik és tömegmozgalommá válik.

Kétségtelenül van kapcsolat a polgári társadalom, a munkamegosztás és a nemzeti integráció között, melyben a termelési erők a fejlettség bizonyos szintjét elérik. De a nemzeti integráció egyáltalán nem párhuzamosan fejlődik a polgári társadalommal és a kapitalista viszonyokkal. A nagy európai nemzetek integrációja a kapitalista viszonyok korai szakaszában és az ipari forradalmak megindulása előtt fejeződött be. A szerb nemzet a polgári társadalom összetettebb formáinak megjelenése előtt integrálódott. A horvát nemzet területének legnagyobb részén a sokkal magasabb szinten fejlett polgári társadalom feltételei mellett ment végbe az integráció. De ezekben az esetekben csak paraszti, kispolgári és nem polgári, ipari társadalomról beszélhetünk. A nemzet és a polgári társadalom nem azonosítható egymással, bár a két kategória függőségi viszonyban áll, azaz szakadatlanul és kölcsönösen befolyásolják és áthatják egymást.

A polgári társadalom fejlődésében olyan hajtóerők működnek, amelyek felgyorsítják és/vagy lelassítják a nemzeti integráció folyamatát. A politikai demokrácia, egy közös piac létrehozása, a munkások és a szakemberek koncentrációja, az utak, a víziutak és a vasutak felgyorsítják egy etnikai közösség különböző részeinek nemzetté való kapcsolódását. Másrészt az osztályellentmondások és a munkamegosztás a polgári társadalomban érdekcsoportokat, sőt „szubkultúrákat” hoz létre az osztályokon belül, és

egy gazdaságilag erős idegen burzsoázia magához kötheti az etnikailag különböző eredetű parasztokat és kispolgárokat, amint azok felfelé kapaszkodnak a társadalmi ranglétrán. Következésképpen egy nemzet struktúrája lényegében tér el egy polgári társadalom struktúrájától, bár a nemzeti integráció mint folyamat jelentős alakítója az uralkodó gazdasági és társadalmi erőknek. Egy nemzet nyilvánvalóan törekszik a függetlenségre. Ezt a célt politikai akciókkal és a kormányzat megszervezésével igyekszik elérni. Mivel a nemzeti integráció folyamata többek között egy, a politikai önkifejezésre vágyó közösség megalkotása, így politikailag egészet alkothat saját nemzeti államában, vagy legalábbis eléggé autonóm maradhat egy független politikai lét fenntartásához. A nemzeti integráció elengedhetetlen feltétele a kommunikáció, a horizontális és a vertikális mobilitás: ezért a folyamat természetéből eredően fokozatosan bevonja a társadalom minden rétegét a nemzet közéletébe, különösen politikai és kulturális életébe. A polgári demokrácia, azaz az állampolgárok formálisan elismert politikai egyenlősége szükségszerű ahhoz, hogy nagymértékben csökkentsék az erősebb nemzeti közösséghez vezető út akadályait.

Az integráció folyamatát akkor tekinthetjük befejezettnek, amikor egy gazdaságilag koncentrált és kulturálisan homogén, egységes nemzet jön létre, melynek tagjai dinamikus nemzeti tudattal rendelkeznek. Ekkor egy új szakasz kezdődik egy nemzet életében – alkotó elemei megerősödnek és elmélyülnek. Különböző módokon a polgári társadalom és a kapitalista gazdasági viszonyok fejlettségi fokától és attól függően, hogy „uralkodó” vagy „elnyomott” nemzetről van-e szó, a nemzeti mozgalom mind mélyebben nyomul be a társadalmi élet minden területére, és egyre jobban megerősödik, ahogy eljut a nemzet többségéhez. A nemzeti mozgalmak tömegmozgalmakká válnak.

Azoknak az európai népeknek a nemzeti integrációja, melyek a kapitalista viszonyok kezdete előtt egy másik középkori nép feudális uralma alatt álltak, számos közös vonást mutat. Ezen országok többsége elvesztette középkori államát, vagy soha nem is rendelkezett ilyennel. Lényegében ezek a népek a nemzeti integráció hajnalán nem bírtak teljes társadalmi struktúrával, azaz nem volt honos uralkodó osztályuk (pl. szlovének), politikailag és gazdaságilag egy külföldi „elittől” függtek, és kulturálisan elmaradtak voltak. A horvátok a nemzeti integráció ezen típusán néhány speciális formában mentek át. Észak-Horvátország (Horvátország és Szlavónia) társadalmi szerkezete teljesen fejlett volt, feudális földesurak, paraszti nemesek, városlakók és jobbágyok egyaránt megtalálhatók voltak. Dalmáciában a társadalmat a patríciusok és a közrendűek alkották. De még

ezek az uralkodó osztályok is egy külföldi elitnek, a magyar földesuraknak, a dinasztianak, a velencei hatóságoknak voltak alárendelve és integráló képességük földrajzilag korlátozott volt. Mindemellett a gazdasági és politikai feltételek azonban nem kedveztek egy viszonylag erős burzsoázia kialakulásának, amely meggyorsíthatta volna a nemzeti integrációt. Ráadásul az integráció által érintett területnek több, mint a fele még az ennyire kialakult társadalmi struktúrát is nélkülözte, mivel a horvát nemzeti közösség döntően paraszti közösség volt. Ez volt a helyzet a Katonai Határvidéken, Isztriában a Dalmát hátságban és Bosznia-Hercegovinában. A fejlett társadalmi szerkezetű területeken az integráció mozgó ereje a városi értelmiség, a papság és a gazdaságilag aktív városiak (különösen a kereskedők) voltak; De olyan területeken, ahol hiányzott a feudális elit és városi népesség, a katolikus papság vette át a vezető szerepet (Isztriában, Dalmácia falusias részein és Bosznia-Hercegovinában). A nemzeti integráció folyamatának tehát nemcsak nyilvánvalóan eltérő jellemző vonásai voltak, hanem időben is mintegy hatvan évet fog át az illir mozgalomtól a Bosznia-Hercegovinai horvátok közötti sokkal gyorsabb nemzeti integráció kezdetéig a kilencvenes években. Az eltérő gazdasági, társadalmi és politikai feltételek egyértelműen meghatározói az integrációs alakzatnak.

A teljesen fejlett társadalmi struktúrájú és összetartó erejű népeknél egy abszolutista államban a tömegek mozgósítása az integrációs folyamatban jellemző módon az uralkodó osztályokkal szembeni ellenállás közvetlen eredménye volt. Ugyanakkor a társadalmilag kevésbé fejlett népeknél, amelyek külföldi elitek alatt nyögnek, ellen kell állniuk nem csak az idegen feudális elittel szemben, de az uralkodó nemzetek progresszív erőivel szemben is, amely erős asszimilációs nyomást fejt ki. A feudalizmus eltörlése előtt Horvátországban a polgárság nem küzdött a feudális osztály ellen. Másrészt viszont a parasztok feudális uraik iránt érzett izzó gyűlölete akadályozta a nemzeti integrációs folyamatot, mivel a társadalmi szervezet gátolta a „vertikális” szolidaritást, az egyén azonosulásának az előfeltételét a nemzeti közösséggel. Dalmáciában, ahol a parasztok és az egyszerű városiak alkották a „közemberek” rétegét, a patríciusokkal szembeni ellenállás sokkal szelídebb formákat öltött.

Mind a teljes, mind a részleges társadalmi szerkezetű területeken az idegen „haladó” erővel szembeni ellenállás nagy jelentőségű integráló tényező volt. A magyarok uralta területen az ellenállás a magyar liberális nemességre összpontosított, akik megpróbálták új módon, a modernizálást pártolva, azaz a kapitalista viszonyok bevezetésével megőrizni kiváltságai-

kat. Az osztrák–német hegemonia alatt álló területeken az ellenállást a német vagy olasz liberális burzsoázia, az asszimiláció erőteljes propagálói ellen fejtették ki.

A kérdés, melyre megpróbálunk választ találni, a horvát nemzeti integrációval kapcsolatos kutatásaink során, a következő: mikor kezdődik a folyamat, mikor teljeseedett ki, s melyek az általános kategóriákon belül speciális kérdései? Ennél a feladatnál hasznosíthatjuk Miroslav Hroch integrációs modelljét azokkal az európai nemzetekkel kapcsolatban, melyek a folyamat beindulásakor nem rendelkeztek saját állammal sem pedig fejlett társadalmi struktúrával. Jelenleg egyes csoportokkal foglalkozunk, a nemzeti integráció kezdeményezőivel és a korszakolás jelzőiként használjuk ezeket. Három fázist lehet könnyen megkülönböztetni különböző variációkkal:

A. Kezdeti időszak: Értelmiségiek felvetik a nemzetek és az eszmék kérdését, rendszertelenül, de fokozatosan középpontba állítva a nemzeti integráció folyamatát.

B. Átmeneti időszak: Egyes társadalmi rétegek és foglalkozási csoportok képviselőiből álló „hazafias csoportosulások” elkezdenek rendszeresen és szervezeten különböző intézményeken keresztül nemzeti propagandát terjeszteni. A propaganda kezdetben nem jut túl a körön. Fokozatosan eléri azonban a felsőbb osztályokat, majd a felemelkedő nemzet szélesebb tömegeit is.

C. Előrehaladott időszak: Ekkorra már nyilvánvaló, hogy a nemzeti integráció folyamata már halad a maga útján: a nemzet többségét mozgósítani lehet a nemzetnek nemzetként való léteéhez szükséges gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális formákért folytatott harc céljaira. A folyamatot a társadalmi struktúra dinamizmusától függő egymással versengő ideológiák összejátszása színezi, de a népesség egy nagy hányada már nemzeti tudattal rendelkezik, és így részt tud venni a tömeges nemzeti mozgalomban.

A horvát nemzeti integrációban mind a három fázis megfigyelhető, bár jelenleg bonyolult lenne elhatárolni és meghatározni ezeket. Ugyanis az egyik fázis előfordulhat egy területen különböző időszakokban a teljesen megváltozott általános feltételek révén. Az integráció ritmusa maga is különböző. Ezért a különböző régiók folyamatainak időbeli összehasonlítása nem adja meg a kulcsot az integráció természetéhez. A Horvátország-

ban különböző időben előforduló analóg történelmi szintek összehasonlítása a nemzeti integrációban alapvető szükséglet.

Az A. fázis nyilvánvaló a horvát nemzet nemzeti integrációjában. Értelmiségiek (irodalomírók, filológusok, történészek) alapozzák meg a jövőbeni szervezett nemzeti mozgalmat. Ebbe a fázisba helyezhetnénk számos szerzőt a reneszánsztól a 18. század végéig, mivel a 19. századi nemzeti ideológiák az ő eszméik sajátos értelmezéseinek nőttek fel. A rendszertelen propaganda nyomai azonban, melyek már nem csak az írók nemzeti tudatosságát jelzi (a határozottság igen alacsony szintjén), de a célszerű kísérletet is arra, hogy egy nemzeti „ébredést” váltsanak ki, csupán a „nemzeti megújulást” közvetlenül megelőző szerzőknél található meg (B. szakasz): Észak-Horvátországban a közvetlenül az Illír Mozgalom (szervezett tevékenységét az illír sajtó váltotta ki) kezdetét megelőző időszakban alkotó íróknál; a dalmát íróknál a „nemzeti megújulás” előestéjén az illír időszaktól a hatvanas évekig; Isztriában a katolikus papoknál, akik megpróbálnak egy nemzeti mozgalmat kezdeményezni, különösen a hatvanas években; és a franciskánus szerzőknél az illír korszak Bosznia-Hercegovinájában, valamint a nyolcvanas években a nemzeti propagandájukban.

B. fázis, vagy a „nemzeti megújulás”, a horvát nemzeti integráció központi szakasza. Biztosította a nemzeti fejlődés paramétereit és a nemzeti létet. A romantika befolyásának hatása alatt álló néhány nemzet ilyen mozgalmainak a képviselői között elterjedt a reneszánsz, az újjászületés, az ébredés gondolata. Mindez a meggyőződéssel járt együtt, hogy visszahozzák az életbe a középkori politikai és államszervezetet, valamint a kultúra már többé-kevésbé elfelejtett vívmányait. Ezeket az eredményeket azért kellett szisztematikusan eljuttatni a nemzeti „nagyság” kiharcolásának leszármazottaihoz, hogy képessé tegye őket arra, hogy a nemzeti közösség tudatos tagjaivá váljanak, akik résztvesznek az új társadalmi feltételek között a nemzeti megerősödésért folytatott harcban. Magát a „nemzeti megújulás” kifejezést a csehektől, a szlovákoktól és az olaszoktól vették (*obrození, risorgimento*). Egy történész csak akkor használhat egy kategóriát, miután annak tartalma már pontosan tisztázott, mivel a tartalom nem mindig esik egybe azzal a jelentéssel, amelyet alkotói szántak neki. A „megújulók” (revivers) nem tettek különbséget az etnikai közösség (a középkori nép) és a nemzet között. Meg voltak győződve arról, hogy a nemzet létezik a középkorban, tagjait azonban elhallgattatta a külföldi befolyás és fel kell őket „ébreszteni”, a múlt „dicsőségét” példaként állítva mozgósítani kell őket a nemzet független politikai és kulturális életéért folytatott harcra. Más szóval a „megújulók” azt hitték, hogy legyőzték a

nemzetük életében meglevő szakadást, hogy létének biztosítására törekse-
nek a „felvilágosult” 19. század új körülményei között. A „megújulók”
még nem tudták megérteni, hogy egy minőségileg új közösség megalkotá-
sában vesznek részt. A „nemzeti megújulás” – mint ahogy a kortársak ne-
vezték – sajátos vonásai lehetővé teszik minden esetre annak leírását és
szakaszai összetevőinek jellemzését.

A „nemzeti megújulási” korszak tehát a horvát nemzeti integráció
azon fázisa, melyben az értelmiségből, a papságból és a termelő városla-
kókból kialakult központi „hazafiak-csoportosulása” rendszeresen és terv-
szerűen terjeszti a nemzeti tudatot és az egyéneket egy, a horvát nemzeti
integrációt megvalósító célú politikai és kulturális akcióra mozgósítja.
A „nemzeti megújulás” nem kapcsolta össze a társadalom összes szegmen-
sét, vagyis nem hajtotta végre a nemzeti integráció folyamatát, de valóban
megteremtette a további nemzeti fejlődés és a nemzet esetleges megalkotá-
sának a feltételeit.

Az Illír Mozgalom a legfontosabb szisztematikus eleme a nemzeti
megújulásnak Horvátországban. Bár teljességben és hatékonyan csak a
kajkan Horvátországban működött, mégis lefektette a „megújulási” moz-
galmak fejlődésének kulturális és politikai alapjait, hozzájárulva az irá-
nyításukhoz és a megerősödésükhöz. Az Illír Mozgalomnak pezsdítő hatá-
sa volt a horvát nemzet integrációjának egészére. Az összes többi megúju-
lási mozgalom csak korlátozott területen teremtette meg az integráció fel-
tételeit. Így az összes megújulási mozgalom számára lehetővé vált, hogy
a nemzeti fejlődés új szakaszába lépjen.

A „megújulók” elszánt csapata által vezetett megújulási mozgalom
a nemzetnek csupán egy részét tudta felölelni földrajzilag, és ugyancsak
egy részét a horvát társadalomnak. Aktívan tevékenykedett Észak-Horvát-
országban 1835 és 1849 között, Dalmáciában a hatvanas évek elejétől a
nyolcvanas évek elejéig, Isztriában a hetvenes évektől századunk első éve-
ig, Bosznia-Hercegovinában nagyjából és egészében az Osztrák-Magyar Mo-
narchia felbomlásáig. A mozgalom eltérő ritmusa a horvát nemzet megre-
mentésében a különböző területi és politikai egységekben, melyeknek sa-
ját specifikus gazdasági, politikai és társadalmi viszonyaik voltak, rendkí-
vül megnehezítette a megújulásból a nemzeti tömegmozgalom fázisába való
átmenetet. Mivel a nemzet csupán az utóbbi fázisban nyeri el letisztultabb
formáját, az A. B. C. modellt a horvát nemzeti integráció esetében a B. és
a C. fázis közé egy viszonylag hosszú átmeneti időszak beiktatásával szük-
séges módosítanunk. Nyilvánvaló, hogy a horvát nemzeti integráció folya-
matában elérkezik az az időszak, amikor az események és a cselekmények

nem viselik többé a nemzeti megújulás jellemvonásait, de gyakorlatilag még nincs olyan tömegmozgalom sem, mely a nemzeti integráció kiteljesedését jellemezné. Csupán annyit mondhatunk, hogy a nemzeti megújulás elérte az értelmiséget, a burzsoáziát és a papságot, és, hogy Észak-Horvátországig illetve Dalmáciáig terjedt. Elérkezik a kulturális és politikai célok konszolidációjának a pillanata az értelmiség és a gazdagabb polgárság körében, a kispolgárság azonban sokkal lassabban jut el a nemzeti integráció folyamatában való részvételhez. A nemzeti megújulást hosszas szünetek kísérik, amit jórészt a polgári társadalom fejlődésének korábban említett lelassulása, valamint a gazdasági és a politikai növekedés egymásra ható feltételei okoztak a Habsburg Monarchiában és a Horvát földeken. A paraszt még mindig nagyjából kívül reked az eseményeken. Úgy tűnik, ez még nem a C., a tömegmozgalom szakasza. Ez a századfordulón válik csupán felismerhetővé, inkább Észak-Horvátországban, mint Dalmáciában. Isztriában és Bosznia-Hercegovinában, ahol a vezetők kezdetben kizárólag a papságból kerülnek ki (a polgárság megjelenése a megújulás kezdete utánra tehető), az integráció folyamata kétségtelenül más és sokkal lassúbb. Itt nem is létezik tiszta formában a tömegmozgalom fázisa 1918 előtt.

Az itt említett törekvések vetik fel azt a kérdést, melyet meg kívánunk válaszolni, vagyis: alapvetően integrált volt-e a horvát nemzet a Habsburg Monarchia összeomlásakor?

A horvát nemzeti integráció folyamata a 19. században tisztán tartalmazza a nemzetépítés összes strukturális elemét, természetesen nem azonos szinten az összes régióban. Egy világos mozgalom a polgári demokratikus politikai közösség, a gazdasági koncentráció és a kulturális homogenizálódás létrehozására, amit dinamikus, irányadó nemzeti tudat kísér. A rendelkezésre álló adatokból biztonsággal feltételezhetjük, hogy a nemzeti tudat fejlődése jelentősen előrehaladt, és szilárdan megfogalmazottá vált, hogy megszülettek a nemzeti ideológiák előbb a burzsoáziához eljutva, és később a társadalom szélesebb rétegeit is magábfoglalóan. Viszont mivel az integráció egyéb strukturális elemei sokkal lassabban haladtak előre (és ugyanez a lassúság figyelhető meg a társadalmi struktúrák átalakulásánál), a nemzeti tudat gyakran csak szólamokban nyilvánult meg, azaz gyűlölt és zavaros hazafias frázisokban, ömlengő szentimentális beszédekben a diétán, a borpincékben és az utcákon; a céltudatos, dinamikus és hatékony politikai, gazdasági tevékenység kiváltására képtelennek bizonyulván. A nemzeti integráció gazdasági és politikai aspektusainak felgyorsítására alkalmas társadalmi erők híján a folyamat részben a „hazafias” szólamgyártás és az ideológiák szintjén stagnált: legmagasabb szintjét a kultúra területén érve el.

A polgári kultúra egyetemes alapjaira épülő horvát nemzeti kultúra fejlődési folyamatában (kulturális homogenizálódás) kialakult egy közös életstílus, azonos értéknormákkal és érzelmi formákkal megtöltve. Az oktatás és a felvilágosodás terjedése, az irodalmi nyelv kialakítása, a modern irodalom és a művészetek, a liberális társadalom és a természettudományok fejlődése ledöntötte a falakat a nemzet tagjai között, és a nemzeti szolidaritás létrehozására bátorította őket, akarataikat a közjó érdekében való felhasználással egyesítve. Természetesen a munkamegosztáson alapuló társadalom nem engedte meg, hogy a nemzeti kultúra legyőzze az osztály-antagonizmusokat. A polgári szubkultúra elkülönülten fejlődött a hagyományos paraszti kultúrától, amely sajátos feltételeket kívánt a parasztok részvételéhez a nemzeti integrációs folyamatban. Ugyanakkor leszögezhetjük, hogy a kulturális kommunikáció a századfordulón nagyobb sűrűséget és elterjedtséget mutat, mint a politikai és gazdasági információk cseréje, bár az oktatás alacsony szintje alig segítette elő a kulturális információk befogadását.

A horvát nemzetnek, mint politikai közösségnek az integrációja hajlamos volt a komoly törésekre. A horvát nemzeti közösség politizálódását lelassította az uralkodó nemzetek elitjének (magyarok és osztrák-németek) nyomása, az olaszok és osztrák polgárság sajátos érdekeinek politikai ereje, a mindenütt jelenlevő bürokrácia és a monarchia dinasztikus, katonai és diplomáciai érdekeinek túlzott súlya. Mivel a monarchiában a döntéseket a hagyományos korábbi feudális elit képviselői hozták, semmilyen kedvező feltétel nem született a Horvátország számára legalább minimális polgári demokráciát biztosító politikai rendszer kialakítására. Nem volt valódi parlamentáris rendszer, az alkotmány csak álca volt, széles körben gyakorolták a politikai erőszakot, az abszolutizmus és az álparlamentarizmus tartotta kezében különböző formákban a hatalmat. Mindezek a tényezők hátráltatták a nemzeti integrációt. A leendő horvát nemzet területi és politikai egységeit még jobban megosztotta a terhes adminisztráció, az utak, a vasutak és a víziutak hiánya, és azok a politikai feltételek, melyek kétségtelenül a már meglevő politikai pártok változatainak az elterjedését hozták magukkal. A politikai vezetők kapcsolatokat tartottak fenn egymással az integrációs periódus kezdetétől, ezek azonban inkább voltak alkalmi vélemény- és eszmecserék, mint az érintett politikai tevékenység céljairól folytatott konzultációk. A századforduló kezdetétől fogva beszélhetünk egy általános horvát politikai vonalról, azaz közös politikai akciókról (vagy kísérletekről), melyeket egyes pártok, vagy pártok csoportjai hajtottak végre. Ezek még nem voltak szervezett politikai tömegpártok, hanem

csak olyan pártközpontok, melyek a politikai helyzettől függően vonzóak időlegesen több vagy kevesebb támogató magukhoz.

Az integrációs folyamat megszakadását tovább mélyítette az a tény, hogy hosszú ideig lehetetlen volt egy valódi országos központot létrehozni, nem is említve az erősebb körzeti központokat a perifériák fejlődésének irányítására. Igaz, Zágráb az Illír Mozgalom időszakától mint horvát főváros funkcionál. Zágráb szerepét azonban az integrációs folyamatban jelentős mértékben elnyomta a terjedő regionalizmus, a gazdasági koncentráció bonyolult folyamata, a közös piac hiánya és a monarchia felsőbb köréből jövő nyomás a területi és politikai egységek, különösen Észak-Horvátország és Dalmácia közötti kapcsolatok megakadályozása. A 19. század végéig Zágráb elsősorban kulturális központ volt, és csaknem jelentéktelen szerepet játszott a nemzeti integráció gazdasági összetevőjének forrásaként. Még nem kezdődött meg a városiasodás. A városi népesség viszonylag csekély, a városok nem voltak a gazdasági hatalom igazi központjai. A regionális központok képtelenek voltak a közvetlen környezetükön túl is hatást kifejteni. A politikai tevékenység azonban gyengesége és a kívülről jövő állandó nyomás ellenére megteremtette a horvát nemzetnek, mint politikai közösségnek a megalkotásához az alapvető feltételeket.

Nyilvánvalóan a gazdasági koncentráció jelenti a gyenge szemet az integráció láncában. Egy sor elem kötötte béklyóba az integrációs folyamat gazdasági részét. A horvát polgárság az ausztriai német és a magyar gazdasági politikának köszönhetően gyenge volt. A rendszeres tőkefelhalmozás csaknem lehetetlen volt, és a különböző horvát területek burzsoáziája összehangoltan csak a századfordulón kezdett tevékenykedni. A választási csalásokkal befolyásolt horvát területek nem alakíthattak ki közös piacot, és a gyenge társadalmi mobilitás természetes következménye volt a valódi gazdasági centrumok, a sikeres foglalkoztatás, és az állandó hagyományos társadalmi formák forrásai ritkaságának.

A kérdésünkre adandó válasz – teljesen integrált volt-e a horvát nemzet az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásakor – a nemzeti integrációs folyamatban ható struktúrák eltérő ütemének, és az egyes régiók fejlődési megszakadásainak az ismeretéből kell, hogy kiinduljon. Az összetett történeti tényeket nem lehet a szilárdnak hitt „jellemvonásokból” magyarázni, hanem csak dinamizmusukat és strukturális elemeik egymásra hatását megértve. Tudásunk jelenlegi szintjén azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a horvát nemzeti integráció folyamata a századfordulón ért fordulópontjához: a strukturális elemek összejátszása új minőséget, egy kifejlett nemzetet hozott létre. Ha összehasonlítjuk az egyes régiók és a szubkulturák

(nemzeti tudat, kulturális, politikai és gazdasági homogenizálódás) töréseit az integrációs folyamat érzékelhető felgyorsulásával a századfordulón, (amit a horvát polgári kultúra megerősödése, az iskoláztatás terjedése, a közös horvát politikai cselekvés lehetőségeinek megszületése – beleértve a horvát és szerb polgárság közti együttműködést is –, a politikai élet demokratizálása, és végül a különböző horvát régiókból származó horvát polgárság mérsékelt együttműködése kísért a közös tőkefelhalmozás és piac elérésének megkísérlésére) megállapíthatjuk, hogy a horvát nemzeti integráció folyamata olyan strukturális fokot ért el, ami bizonyította a nemzeti integráció beteljesítését. Igaz, a horvát nemzet és polgári társadalom megerősítésére és elmélyítésére szolgáló lényegi feltételek még nem léteztek. Lehetetlen volt egyes területeken az integrációs folyamat felgyorsítása, így az alacsonyabb szinten stagnált. Lehetetlen volt eltüntetni a jelentős különbségeket az egyes strukturális elemek fejlődési ütemei között. A gazdasági tevékenység például elmaradt a nemzeti tudat mögött. Így a C. fázis, a nemzeti tömegmozgalom, amely megszilárdítja a nemzeti integráció eredményeit, csak a monarchia összeomlása után, a háború előtti Jugoszláviában kapott teljes erőre.

Ajánlott irodalom

Mivel a nemzeti integrációval kapcsolatos elképzelésem felöleli a gazdaságot, a politikát, a társadalmat és a kultúrát, lehetetlen egy kimerítő bibliográfiát adnom. Feltételezéseim a 19. századi horvát történelem egész történetírásán alapulnak. Alapvető információk találhatóak: *Ten Years of Yugoslav Historiography 1945–1955*. Beograd, 1955; *Historiographie Yougoslave 1955–1965*. Beograd, 1965; *The Historiography of Yugoslavia 1965–1975*. Beograd, 1975.

A nemzet-teóriákkal kapcsolatos információk legjobb forrása szerb-horvátul *Zvonko Letoric: Nation, Theoretical Investigation of the Social Foundation and Constitution of Nations*. Zagreb, 1977. Készítettem egy összefoglalót a következő címmel: *Some Fundamental Characteristics of Recent Literature about „Nationalism” in English*. *Časopis za suvremeny povijest*, 1971. 137–151. A cikkben felhasznált modellt *Miroslav Hroch* állította fel. Több alkalommal írt erről, de a legfontosabb munkája: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica*, Monographia XXIV. Praha, 1968.

Kísérletem, hogy egy hipotézist terjesszek elő a horvát nemzeti integrációs folyamat szisztematikus vizsgálatára a politikai csoportok Horvátországban a 19. század végén és a 20. század elején folytatott nemzeti és politikai tevékenységével kapcsolatos munkám következménye (v.ö. *J. Sidak, M. Gross, I. Karaman, D. Sepic: A his-*

tory of the Croatian Nation 1860–1914. Zagreb, 1968.; The Rule of the Croato-Serbian Coalition. 1906–1907. Beograd, 1960.; The Croatian Politics of the Greater-Austrian Circle of Francis Ferdinand, the Heir to the Throne. Časopis za suvremeny povijest, 1970:2. 9–74). A horvát integrációs ideológiákról, a kizárólagos horvát nacionalizmusról lásd: A history of the Ideology of the Party of the Right, Institute of Croatian History, Monograph 4, Zagreb, 1973.; National Ideas of the Student Youth in Croatia on the Eve of the First World War. Historijski Zbornik XXII–XXIII, 1968–69. 75–144, Zur Frage der jugoslawischen ideologie bei den croaten, in: A. Wandruszka, R. J. Plaschka, A. Drabek, eds., Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918. Wien, 1978. 19–38.

A horvát nemzeti integráció problematikájának néhány elemét már ismertetem egy cikkemben: Einfluss der sozialen Struktur auf den Charakter der nationalen Bewegung in der croatischen Ländern im 19 Jhdt. In: Th. Schieder, and P. Burian, eds., Sozialstruktur und Organisationsgeschichte europäischer Nationalbewegungen. München, 1971. 58–80. Lásd még: Social Structure and National Movements among the Yugoslav Peoples on the Eve of the First World War. Slavic Review, vol. 36., No. 40. 1977:12. 628–643.